

Anna Jaworska *

DWÓR W WOLI PRZATOWSKIEJ – HISTORIA I ZAGOSPODAROWANIE

Wieś Wola Przatowska¹ istniała już w XVI w. i liczyła ówczesnie 13 zagrodników i 7 łąnów². Wieś i folwark dawały dziesięcinę na stół arcybiskupa, a kołędę plebanowi w Szadku. W 1888 r.³ we wsi było 15 domostw i 68 mieszkańców, w folwarku zaś 2 domostwa i 12 mieszkańców.

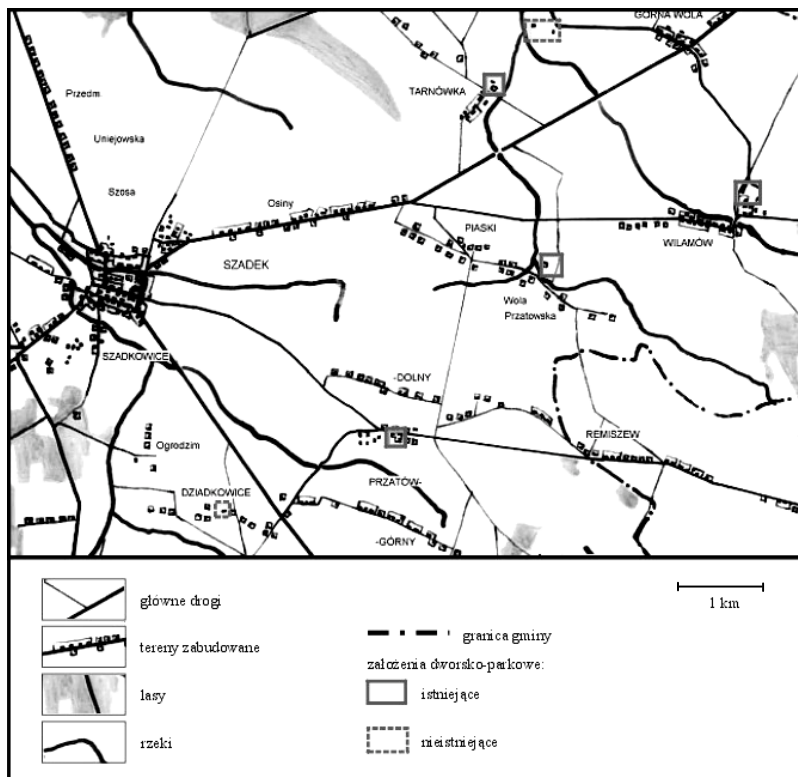
Obecnie Wola Przatowska jest niewielką miejscowością skupiającą 10 gospodarstw. Położona jest we wschodniej części gminy Szadek, w odległości ok. 6 km od miasta (rys.1). Niewielka wieś o rolniczym charakterze, to typowy obraz dla okolic Szadku. Istnieje jednak coś, co zarazem wyróżnia Wolę Przatowską od innych wsi i jednocześnie przybliża ją do niektórych, jak np. do sąsiedniego Wilamowa, Tarnówki czy Przatowa Dolnego. Są to dawniej istniejące w tych wsiach założenia dworsko-parkowo-folwarczne, z których do dziś zachowało się niewiele, zaledwie kilka budynków gospodarczych czy pojedynczych drzew – pozostałości parków i alei dojazdowych. Założenia dworsko-parkowe składały się z dwóch części: rezydencjonalnej (dwór z parkiem i ogrodem) oraz folwarku (zabudowa gospodarcza, czworaki – domy mieszkalne pracowników folwarcznych). Do każdej z nich prowadziły oddzielne wjazdy. Najbardziej reprezentacyjnym obiektem założeń były dwory – domy mieszkalne właścicieli majątków i ich rodzin, charakterystyczne dla mniejszych posiadłości ziemskich.

* Mgr Ana Jaworska jest absolwentką geografii Uniwersytetu Łódzkiego (2003 r.)

¹ Nazwa Wola Przatowska obecnie już nie funkcjonuje – dziś: Piaski.

² A. Pawiński, *Źródła dziejowe tom XII: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. I: *Wielkopolska*, Warszawa 1883.

³ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. I–XV, wyd. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1880–1900.

Rys.1. Położenie dworu w Woli Przatowskiej w gminie Szadek

Źródło: opracowanie własne

Dwór w Woli Przatowskiej⁴ jest jednym z dziesięciu dworów na obszarze dzisiejszej gminy Szadek, którym nie było dane dotrzeć do chwili obecnej. O jego istnieniu wiedzą jedynie mieszkańcy wsi. Zaledwie kilku z nich potrafi dokładnie opisać dwór oraz jego otoczenie. Potwierdzeniem ich słów, i to w niewielkim stopniu, mogą być zachowane ruiny zachodniej ściany

⁴ Źródłem informacji o układzie przestrzennym założenia dworsko-parkowego w Woli Przatowskiej oraz o dworze był wywiad przeprowadzony z miejscową ludnością i własne obserwacje w terenie.

budynku, porośnięte dziko rosnącymi krzewami i młodymi drzewami (fot. 1).

Fot. 1. Ruiny zachodniej ściany dworu w Woli Przatowskiej

Źródło: fotografia autorki

Oparcie się na takich „danych” powoduje, że próba rekonstrukcji dworu ma charakter hipotetyczny. O jego poprzedniku natomiast można wyczytać z kart inwentarza majątku z 1791 r.⁵: „[...] dwór na którym dachu nie masz ganek ze szczytem zrujnowany. [...] spruchniałe z drzewa kostkowego, wchodząc do tego drzwi z podwórza do sieni fasowane gwoździami żelaznymi, u których na prawej stronie są zawiasy i haki, na lewej nie masz, w tej sieni podłoga z tarcic⁶, lecz z gruntu zła i niezdatna, na prawej ręce izba do której idąc drzwi z tarcic na zawiasach i hakach żelaznych ze skoblami i haczykiem i rączką żelaznymi podłoga z tarcic, to wszystko i belki spruchniałe [...] piec z cegły zły, komin i kominki z gliny, w tej izbie okien czworga w pierwszym oknie od pokoju szyb ćwiartkowych czternaście a dwa wybite, drugie od pokoju, w których szyb dziesięć także w tym brakuje szyb sześć, w pierwszym od podwórza jest szyb dziewięć stłuczonych dwa brakuje pięć, w drugim od podwórza jest szyb trzynaście brakuje trzy, idąc

⁵ Księgi Ziemskie Sieradzkie: Terr. Sirad. 102 b, 1791, s. 787–790.

⁶ Tarcica – materiał drzewny otrzymany przez podzielenie okrągłaków równolegle do ich osi podłużnych; jedna z desek otrzymanych w ten sposób.

do pokoju drzwi podwójne, listwowane na zawiasach i hakach żelaznych z koblami i wrzeciędzdem z zamkiem bez antaby i rączką, w tym pokoiku podłoga jak w pierwszej izbie, okien jest trzy w tych oknach szyby ćwiartkowe, w których w trzech oknach jedna szyba wybita a tłuczonych sześć. Piec z kafla białych [...] kominek z gliny lepiony, z tego pokoju drzwi z tarcic listwowane z koblem i wrzeciędzdem do sionki, w której podłogi nie masz posowa⁷ z gontu zgnieła i nie zdatna. Z tej sionki drzwi z tarcic na biegunach drewnianych na zasuwę drewnianą zamykane do sadu [...] z tej dali idąc spiżarnia bez drzwi na kurnik obrócona, a w środku kuchnia, z której komin na dach wywiedziony zły, na lewą rękę idąc w tym że dworze do pokoiku drzwi z tarcic listwowane na zawiasach i hakach ze skoblami wrzeciędzdem zamkiem z antabą i kluczem oraz z rygłem i rączka żelaznemi, w tej izbie posowa zgnieła sufit stolarska robota z gruntu zły, który tylko podpory utrzymują, podłoga nadrujnowana, w tej izbie okien trojga, w którech szyb półćwiartkowych wybite, piec szary kaflowy [...] spēkany kominek, z którego pokoiku do alkierza drzwi na zawiasach i hakach z zamkiem kluczem rygłem i rączka żelaznymi w tym alkierzu posowa z tarcic zgnieła, podłoga z dylów⁸ nadgnieła w tym alkierzu okien dwojga jedno zupełnie wybite [...] w około tego dworu podwórze żerdziami płot ogrodzony od Wilamowa wrota z desek dartych [...]” Dalsze informacje stanowią rejestr budynków gospodarczych: „[...] w tym ogrodzeniu po budynki dworskie znajdują się: Stodoła o dwóch bojowiskach⁹, w drzewo kostkowe zbudowana [...] w tej wrót czworo z przodku jedna kuna drugie skoblami i wrzeciędzdem żelaznemi zamykane, a w tyle kostkami drewnianemi zatykane, na biegunach drewnianych, dach niezły lecz nad połową sam cieka Obora stara w drzewo rżnięte¹⁰ żerdziami dartemi, wrota z desek na biegunach drewnianych w poszyciu trzy dziury znaczne dach nadrujnowany prawie Spichlerz mały zły drzewo kostkowe budowany, na którym dach duży nadrujnowany Oborka Stajnia w drzewo kostkowe niezła Stajnia w drzewo rżnięte na której dach

⁷ Posowa – powała, strop, sufit.

⁸ Dyl – pień drzewny przepiłowany wzdłuż; bal, belka.

⁹ Bojowisko – klepisko; równa, gładka powierzchnia z mocno ubitej gliny lub ziemi.

¹⁰ Rżnąć – piłować, przecinać, ciąć, krajać.

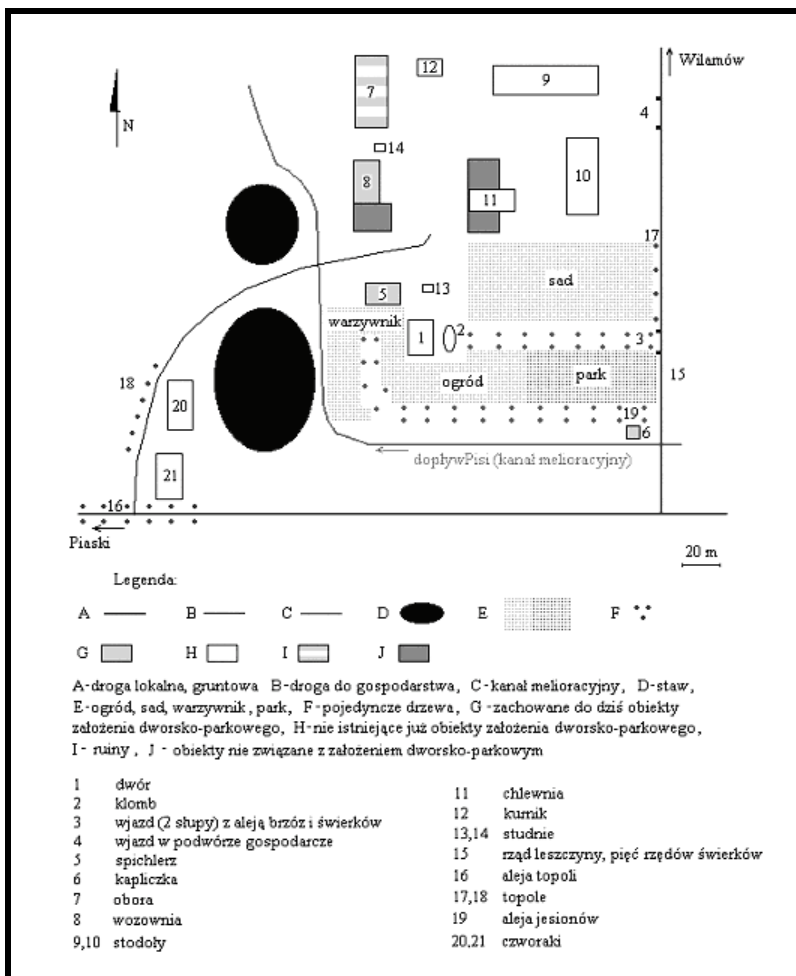
*dranicami*¹¹ nowo pobity, to zabudowanie ciągle z wozownią z wrzeciędzem skoblem zamykane kolkiem drewnianym w drugich drzwi ku wozowni. Mielcuch¹² do którego wchodząc drzwi z tarcic na biegunach drewnianych z wrzeciędzem i z koblami żelaznymi każą jedna i becška jedna z sieni do izby w tej idąc drzwi z tarcic na biegunach drewnianych z skoblami i wrzeciędzem żelaznymi, a klamka drewniana. W tej izbie i komorze posowa i podłoga z dylów piec po części z cegły i kamieni kominek z cegły i gliny lepiony [...] do komory drzwi z tarcic na biegunach drewnianych wrzeciędzem i z skoblami, na dwór także drzwi z tarcic na biegunach drewnianych z zaporą drewnianą. Pobudynki wiejskie [...]”. Było ich 6 sztuk; w miejscu jednego z nich uprzednio znajdowały się czworaki, obok położona była kuźnia „niezdatna” (wyposażona w miech) za nią kolejna dwa „pobudynki wiejskie”. W polu między drogami ku Tarnówce „gościniec pogorzały”, plac mieszkalny po budynku, na którego miejscu znajdowała się stajnia. Za stajnią ku Mielcuchowi mieścił się ogród i warzywnik.

Późniejszy dwór został wybudowany w pierwszej połowie XIX w. Całość założenia dworsko-parkowo-folwarcznego obejmowała przestrzeń pomiędzy prostopadle ułożonymi względem siebie drogami: z Wilamowa do Woli Przatowskiej i z Woli Przatowskiej do Piasków (rys.2).

Dwór zwrócony był elewacją frontową na wschód. Do niego prowadziły dwie aleje. Jedna z nich, złożona ze świerków i brzoź, kończyła się klombem porośniętym tulipanami i różami. Po obu stronach alei, za drzewami, znajdowały się żywopłoty złożone z krzewów porzeczki i agrestu. Na północ od alei był sad oddzielający dwór od podwórza folwarcznego. W sadzie, oprócz kwiatów, jabłoni, rosło 49 orzechów włoskich.

¹¹ Dranica – cienka, wąska deska, która nie była rżnięta, lecz łupana z pnia drzewa iglastego.

¹² Mielcuch – budynek, w którym wyrabiano słód i warzono piwo; słodownia, browar.

Rys. 2. Plan sytuacyjny założenia dworsko-parkowo-rolniczego
 w Woli Przatowskiej

Źródło: opracowanie własne

Druga aleja, wysadzana jesionami usytuowana była równolegle, ale bardziej na południe w stosunku do poprzedniej. Przy wjeździe znajdowała się kapliczka (fot. 2).

Fot.2. Kapliczka
Źródło: fotografia autorki

Aleja omijała boczną (południową) elewację dworu i kierowała się na jego tyły.

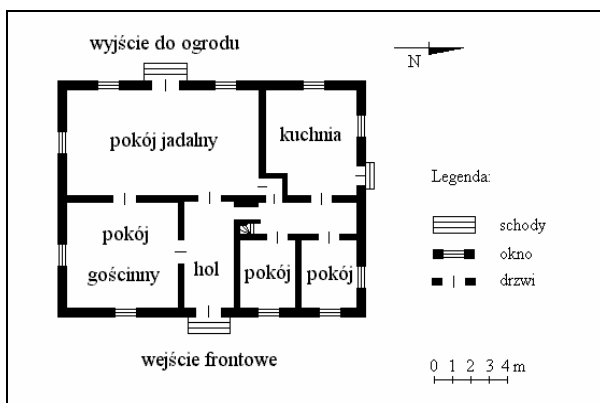
Przestrzeń pomiędzy alejami wypełniona była parkiem i ogrodem, który rozciągał się również na tyłach dworu. Ogród i park poprzecinane były ścieżkami łączącymi aleję jesionów z podjazdem oraz z boczną (południową) elewacją dworu. Dalej, w kierunku zachodnim, za budynkiem dworu i aleją jesionów, położony był warzywnik z ogrodem oraz staw. Całość założenia dworsko-parkowego ograniczona była od południa i zachodu kanałem melioracyjnym (dopływem Pisi).

Na podwórzu folwarcznym, opartym na planie prostokąta, znajdowały się budynki gospodarcze: dwie stodoły, obora, kurnik, chlewnia oraz wozownia. Do niego prowadziły dwa wjazdy: jeden z nich był na północ, równoległy w stosunku do wjazdu do dworu, od drogi do Wilamowa, drugi natomiast – od drogi do Piasków mijał dwa budynki czworaków, dwa stawy zasilane dopływem Pisi, spichlerz i docierał do podwórza między wozownią a chlewnią. Najbliżej dworu, na północny zachód od niego, położony był spichlerz.

Tak prezentuje się układ przestrzenny założenia dworsko-parkowego w Woli Przatowskiej. Pozostaje jeszcze dwór –

najważniejszy obiekt założenia, pełniący funkcje mieszkalne dla właściciela majątku i jego rodziny. Był to niewielki, murowany, parterowy budynek, pokryty gontem, z jednym kominem. Dwór nie miał ganka. Do drewnianych drzwi prowadziło jedynie kilka schodków. Po lewej stronie od drzwi mieściła się para okien, po prawej trzy okna.

Wnętrze dworu rozpoczynało się holem. Od niego wchodziło się na lewo do dużego pokoju, przeznaczonego dla gości (rys. 3). Z tego pokoju było przejście do kolejnego – jadalni, z której wychodziło się do ogrodu. Następnie z pokoju jadalnego wąskie przejście prowadziło do korytarza, w którym po lewej stronie były drzwi do kuchni, natomiast po prawej – para drzwi do oddzielnych pokoi. Jeden z nich należał do starszej pani, natomiast drugi – do właściciela majątku, Konstantego Cybulskiego. Z korytarza przechodziło się do holu lub można było po schodach wejść na poddasze, gdzie mieściły się pokoje dla córek: od strony północnej i południowej po dwa pokoje.

Rys. 3. Plan parteru dworu w Woli Przatowskiej

Zródło: opracowanie własne

Do kuchni prowadziło z zewnątrz oddzielne wejście, przeznaczone dla służby. Wnosiła przez nie opał i mleko z piwnicy, mieszczącej się pod spichlerzem.

W czasie drugiej wojny światowej dwór wraz z całym majątkiem znajdował się pod zarządem niemieckim – Obermana.

Po wojnie majątek uległ parcelacji, natomiast dwór powrócił do dawnego właściciela – Konstantego Cybulskiego. Następnie został przejęty przez córki: Wandę Gałęzowską i Jolanę Sieradzką. Później teren dworu z jego otoczeniem oraz z podwórzem gospodarczym, w drodze licytacji, został sprzedany osobie prywatnej. Do dawnej wozowni został dobudowany budynek mieszkalny dla nowych właścicieli.

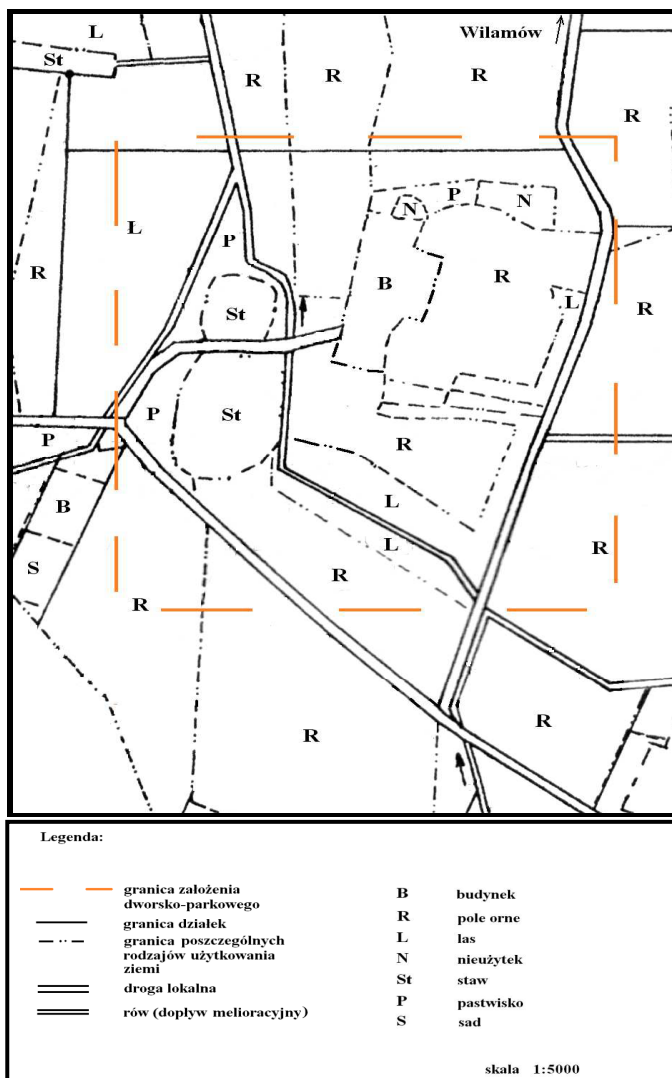
Niestety brak zainteresowania dalszym utrzymaniem i konserwacją spowodował powolne i nieodwracalne zniszczenie dworu. Ten sam los spotkał część budynków gospodarczych. Rozebrane przez miejscową ludność posłużyły jako źródło budulca do budowy własnych budynków gospodarczych. Pozostał jedynie spichlerz (fot. 3) i wozownia, które obecnie są w niewielkim stopniu wykorzystywane.

Fot.3. Budynek niszczonego spichlerza (po lewej, ruiny dworu (po prawej) oraz nowy budynek gospodarczy (w głębi)

Źródło: fotografia autorki

Spichlerz częściowo służy jako magazyn na zboże, częściowo jako magazyn na węgiel. Wozownia natomiast jako magazyn narzędzi, niewielkiego sprzętu gospodarczego. Z obory pozostały ruiny. W miejscu dawnej chlewni obecnie budowany jest duży budynek gospodarczy. Teren wcześniej zajmowany przez budynki gospodarcze (dwie stodoły) obecnie jest polem uprawnym (rys. 4).

Rys. 4. Obecne użytkowanie ziemi na terenie założenia dworsko-parkowego w Woli Przatowskiej

Źródło: opracowanie własne

Z pięknego parku, ogrodu oraz alei dojazdowych pozostało jedynie kilka drzew – jesion, brzozy, świerki, leszczyna (fot. 4).

Fot. 4. Dawna droga dojazdowa do dworu wysadzana świerkami i brzoźami

Źródło: fotografia autorki

Pozostałości w terenie pozwalają na bardzo ogólne stwierdzenie głównych rysów układu przestrzennego założenia dworsko-parkowego. Widoczne są drogi dojazdowe do dworu i dawnej zabudowy folwarcznej, stawy i kilka budynków gospodarczych, w tym spichlerz. Nie można jednak nic stwierdzić o samym dworze: jego wyglądzie, kubaturze, zajmowanej powierzchni itp. Zachowane do dziś ruiny zachodniej ściany budynku świadczą tylko o jego istnieniu, ukazują zaledwie kilka elementów architektoniczno-budowlanych, m.in. pierwsze okna od drzwi były węższe od pozostałych i od góry zakończone półkoleściami, na fragmentach ścian od wewnątrz dawnego dworu zaznacza się błękitny kolor tynku.

Do dziś, na terenie gminy Szadek zachowało się kilka dworów: w Prusinowicach, Rzepiszewie i w Dziadkowicach. Dzięki nim możliwe jest wyobrażenie o pięknie dworu w Woli Przatowskiej oraz o jego otoczeniu – rozległym parku i ogrodzie.

Literatura

Księgi Ziemskie Sieradzkie: Terr. Sirad. 102 b, 1791.

Pawiński A., *Źródła dziejowe*, t. XII: *Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym*, t. I: *Wielkopolska*, Warszawa 1883.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. I–XV, wyd. F. Sulimierski, B. Chlebowski, W. Walewski, Warszawa 1880–1900.